

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.08>**Наталія Процьків,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри приватного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Володимир Никифорак,

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри приватного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПУ CONTRA PROFERENTEM У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ПРАКТИЦІ

У статті розглядається проблема застосування принципу *contra proferentem* як одного зі способів тлумачення цивільних договорів судом. Автори досліджують можливості застосування цього принципу в судовій практиці України, а також межі його реалізації. Буквальне тлумачення як пріоритетний метод не завжди дає змогу виявити однозначний зміст договору. Тлумачення договору є актуальним у зв'язку з подальшим розвитком договірного права, появою нових видів договорів, збільшенням обсягу текстів цивільних договорів, а також для захисту слабшої сторони договору. Визначено, що принцип *contra proferentem* являє собою тлумачення спірної чи суперечливої умови договору на користь контрагента сторони, яка склала договір. Він може застосовуватися як у відносинах між суб'єктами підприємницької діяльності, так і з участю споживачів. Доведено, що особливого значення принцип *contra proferentem* набуває при використанні стандартних умов договорів. Сторона, яка розробляє умови договору, повинна забезпечити ясність таких умов і несе ризик помилки в розумінні своїх намірів контрагентом. Принцип *contra proferentem* розроблений також як санкція за включення в договір навмисно неясного застереження. Однак застосування цього правила має обмежуватися лише тими випадками, коли сторона не могла впливати на формування змісту договору, зокрема при укладенні договорів приєднання. Автори розглядають принцип не лише як спосіб тлумачення договору, а і як спосіб збереження договірних зобов'язань. Цей принцип закріплено в міжнародному праві (Принципи УНІДРУА, Принципи Європейського договірного права, Модельні правила європейського приватного права), а також у законодавстві країн Європи (Італії, Іспанії, Німеччини, Австрії). Метод тлумачення договору *contra proferentem* необхідно визнати ефективним інструментом забезпечення справедливості при вирішенні договірних спорів. Останнім часом у правозастосовній практиці спостерігається зростання інтересу до використання принципу *contra proferentem*, тому вивчення можливостей такого методу тлумачення має надзвичайно вагоме значення.

Ключові слова: тлумачення договору, неясність умов, зміст договору, свобода договору, стандартні умови договору, справедливість.

Постановка проблеми. Базовим принципом договірного права є свобода договору, який закріплений у ст. 627 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України. Цей принцип дає можливість сторонам договору проявляти ініціативу у формулюванні умов договору, що може призвести до суперечливості або недостатньої ясності окремих його умов, а як наслідок, до зловживань з боку однієї зі сторін договору. Тому виникає потреба в тлумаченні договору. Тлумачення договорів належить до традиційних проблем правозастосовної практики. Правила тлумачення правочинів, які передбачені ст. 213 ЦК України, цю проблему не завжди

вирішують. З метою підвищення рівня правової захищеності суб'єктів договірних відносин об'єктивно назріла потреба в застосуванні такого способу законодавчої техніки як регулювання правовідносин шляхом установлення принципів. У зв'язку з цим у практику судів входить принцип тлумачення неясних умов договору – *contra proferentem*.

Інститут тлумачення договорів був у центрі уваги багатьох українських і зарубіжних учених, зокрема М.З. Вовк, З.М. Юдіна, А.Ф. Черданцева, О.А. Беляневич, В.В. Луця, А.Г. Карапетова, О.О. Березіної, Б.П. Карнауха, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, Р. Зімермана (R. Zimmermann). Однак у біль-

шості випадків дослідження здійснювалися стосовно трьох правил тлумачення договорів, передбачених законодавством, а судова практика почала застосовувати четверте правило – принцип *contra proferentem*.

Метою статті є виявлення особливостей застосування принципу *contra proferentem* при тлумаченні умов цивільних договорів.

Виклад основного матеріалу. Договір як документ, який визначає модель поведінки сторін, у силу суб'єктивних та об'єктивних причин може породжувати конфлікти з приводу інтерпретації його змісту. Тому в процесі виконання договорів виникає ситуація, яка призводить до необхідності тлумачення змісту правочину. Сфера застосування цього інституту досить широка, оскільки протиріччя щодо значення договірних умов можуть виникнути при вирішенні різних спорів. Як правило, питання тлумачення умов договору виникають при розгляді спорів стосовно укладення й дійсності договору, про відповідальність за його порушення. Відповідно до ст. 628 ЦК України, зміст договору становлять умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними, тобто тлумаченню підлягають всі умови договору. Суб'єктивною підставою виникнення спору про тлумачення договору є незбіг розуміння спірної умови сторонами. Як зазначає О.А. Беяневич, метою тлумачення договору є встановлення й пояснення істинного правового змісту (сміслу) договору. У практиці ділового обігу така потреба виникає досить часто, коли необхідно встановити відповідність між волею контрагентів і її волевиявленням, зокрема при недостатньо повному або нечіткому формулюванні окремих умов договору, при виникненні суперечностей між контрагентами стосовно сутності договору, порядку та способу виконання договірних зобов'язань, при використанні в договорі незрозумілих термінів тощо, тобто тоді, коли сторони при викладенні умов договору або не звернули увагу на редакцію договору загалом чи окремих його частин, або, установлюючи певні умови, розуміли їх неоднаково [1, с. 496]. Чинне цивільне законодавство України не містить правила *contra proferentem*. Зустрічаються лише окремі випадки його застосування в судовій практиці з 2018 року. Європейський суд з прав людини в справі «Воловік проти України» зазначив, що національні суди мають вибрати способи такого тлумачення, які зазвичай можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо [2]. Тому суд з метою встановлення дійсного волевиявлення контрагентів за договором застосовує різні методи тлумачення договору,

зокрема принцип *contra proferentem*, який являє собою тлумачення спірної чи суперечливої умови договору на користь контрагента сторони, яка склала договір. Прообрази правила *contra proferentem* існували ще в римському праві: тлумачення договору проти стипулятора, продавця, наймодавця.

Цей механізм закріплений у міжнародних актах, зокрема, відповідно до ст. 4.6 Принципів УНІДРУА, п. 1 ст. II-8:103 Модельних правил європейського приватного права, ст. 5:103 Принципів Європейського договірної права, «у разі сумніву стосовно значення спеціально не узгодженої умови договору перевага надається тлумаченню, яке протилежне інтересам сторони, яка її запропонувала». У зв'язку з цим цей метод широко застосовується міжнародними арбітражами. У деяких країнах запровадження принципу *contra proferentem* пов'язано з імплементацією в їх національне законодавство Директиви ЄС 93/13/ЄЕС «Про несправедливі умови споживчих договорів». У статті 1. 288 ЦК Іспанії, ст. 915 Загального цивільного уложення Австрії, п. 2 § 305с Німецького цивільного уложення, ст. 1370 ЦК Італії, ст. 1602 ЦК Бельгії він закріплений ще до прийняття директиви. Саме споживчі договори, які укладаються на стандартних умовах, є пріоритетною сферою застосування принципу *contra proferentem*, який застосовується для тлумачення на користь споживача. Оскільки стандартні умови визначаються однією зі сторін договору, то вони не є результатом переговорів і в їх змісті не відображається реальна воля контрагентів. Тому при тлумаченні стандартних умов необхідно використовувати спеціальні правила.

Як зазначає Р. Зімерман «традиційно правило *contra proferentem* застосовувалося як додатковий спосіб тлумачення умов договору – у випадку, коли умова була дійсно неясною і визначити волю сторін було утруднено. Зі спливом певного часу цільова спрямованість правила *contra proferentem* збагатилася: воно стало використовуватися для забезпечення справедливості змісту договору» [3, с. 641]. Справедливість у цьому випадку повинна виражатися в забезпеченні балансу прав і законних інтересів сторін. Також використання принципу *contra proferentem* може забезпечувати й добросовісність поведінки сторін цивільного договору на майбутнє, з одного боку, з іншого боку, як зазначає І.В. Діковська, «добросовісність як регулятор приватних договірних відносин є джерелом тлумачення приватних договорів» [4, с. 125].

Якщо умови договору формуються одним із контрагентів, то він повинен нести відповідальність за негативні наслідки, які викликані

їх неясністю. Праву однієї зі сторін визначити умови договору повинен відповідати обов'язок забезпечувати зрозумілість таких умов. Якщо ж сторона не використала свій шанс, то негативні наслідки повинні стосуватися саме її, а не іншої сторони, яка не брала участі у формулюванні умов договору. Тобто правило *contra proferentem* варто розглядати і як санкцію стосовно недобросовісного контрагента, оскільки неясність може виникати через зловживання своїм становищем, умисне включення в договір двозначних формулювань з метою отримання вигоди. Застосування правила *contra proferentem* у такому випадку є справедливим та обґрунтованим, що дає змогу захистити права слабшої сторони договору. При тлумаченні договору суд не має права оцінювати конкретну умову договору, він досліджує лише питання про те, чи не була вона нав'язана слабшій стороні. Для суду фактично стає неважливим зміст спірної умови договору, а до уваги береться лише те, хто був автором цієї умови. Показовим прикладом є Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної Палати Касаційного цивільного Суду в рамках справи № 753/11000/14-ц, провадження № 61-11сво17 (ЄДРСРУ № 73500675) від 18 квітня 2018 року де зазначено, що «аналіз змісту договору купівлі-продажу свідчить, що правила встановленні статтею 213 ЦК України не дають можливості визначити справжній зміст відповідної умови договору купівлі-продажу щодо порядку проведення розрахунку, тому потрібно застосовувати тлумачення *contra proferentem*. *Contra proferentem* (лат. *verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem* – слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав). Особа, яка включила ту або іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови. Це правило застосовується не тільки в тому випадку, коли сторона самостійно розробила відповідну умову, але й тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою. (Французька судова практика притримується іншої позиції: якщо стандартні умови були розроблені незалежними суб'єктами, які враховують різні інтереси, то правило *contra proferentem* також не застосовується). Це правило підлягає застосуванню не тільки щодо умов, які «не були індивідуально узгоджені» (*no individually negotiated*), але також щодо умов, які хоча і були індивідуально узгоджені, проте були включені в договір «під переважним впливом однієї зі сторін» (*under the dominant influence of the party*)» [5]. Така позиція Верховного Суду в подальшому відображена й під час вирішення інших справ [6]. Однак на практиці визначення

авторства може бути проблематичним, наприклад, при використанні в процесі переговорів інформаційно-телекомунікаційних систем.

Разом із тим застосування цього правила має обмежуватися лише тими випадками, коли сторона об'єктивно не могла вплинути на зміст договору, зокрема при укладенні договору приєднання її пасивність не пов'язана з бездіяльністю. Можна зробити висновок, що судова практика закріпила умови принципу сильної сторони договору: особа, яка готувала проект договору, або особа, яка здійснює професійну діяльність у цій сфері правовідносин. На практиці може виникнути ситуація, коли зміст договору виключає можливість застосування принципу *contra proferentem* до тлумачення умов договору у випадку виникнення спору між сторонами. Уважаємо, що ця умова повинна визнаватися недійсною лише в договорах зі слабшою стороною, оскільки її включення до договору також є наслідком недобросовісних дій сильної сторони. Що стосується сторін, які користуються рівноправною переговорною силою, то суди не будуть мати підстав для застосування цього принципу. Варто погодитися з позицією А. Карапетова, який вважає, що перевагою принципу *contra proferentem* є те, що він відповідає етичним засадам автономії волі [7, с. 15].

Ризик несприятливих наслідків у зв'язку з включенням до договору неясної умови сторона, яка формулювала зміст договору, несе лише в тому випадку, коли умова дійсно є спірною і викликає неоднозначне тлумачення. Якщо ж сторони чітко висловили свою волю на включення тих чи інших умов договору, суд не має права оцінювати умови з позиції вигоди лише однієї сторони. Прикладом є Постанова Верховного Суду щодо тлумачення пунктів 2.4 та 2.4.1 кредитного договору, якими передбачено обов'язок позивача сплатити проценти за користування кредитом в іноземній валюті. Суду необхідно з'ясувати, за яким курсом долару США має здійснюватися погашення кредиту. Суд дійшов висновку, що текст пунктів договору дає змогу з'ясувати їх зміст, а тому підстави застосовувати тлумачення *contra proferentem* відсутні [8]. Нерідко в комерційному обороті інтереси сторін договору урівноважуються тим, що стороні, яка приєдналася, надаються переваги іншого характеру для компенсації невігідних умов, у тому числі стандартних. При цьому на збалансованість умов конкретного договору може впливати ступінь зацікавленості сторін в укладенні договору. Крім того, існує проблема встановлення моменту, на який повинна визначатися вигода (невігідність) спірної умови, оскільки на момент укладення договору така умова може бути вигідною, а в процесі вико-

нання стає не вигідною. Зокрема, така ситуація можлива при укладенні кредитних договорів в іноземній валюті, при зміні курсу валюти.

Принцип *contra proferentem* виступає не лише як спосіб тлумачення договору, а і як спосіб збереження договірних зобов'язань. Тобто результат тлумачення повинен призводити до виявлення змісту правочину, а не до його анулювання. Але цей принцип тлумачення не може бути способом обмеження свободи договору.

Висновки

Отже, тлумачення договору відбувається в процесі правозастосовної діяльності при розгляді конкретної справи. Застосування принципу *contra proferentem* необхідно визнати ефективним інструментом забезпечення справедливості й добросовісності при вирішенні спорів, пов'язаних із тлумаченням договорів, і стимулюванні учасників договірного процесу до належної поведінки. *Contra proferentem* дасть змогу також знизити навантаження на судові інстанції й усуне недобросовісних учасників з ринку. Цей метод є новим для української правової системи, тому вважаємо, що назріла необхідність доповнити ст. 213 ЦК України системою норм про механізм застосування тлумачення правочину за допомогою принципу *contra proferentem* у світлі концепції оновлення ЦК України, яка зумовлена в тому числі і євроінтеграційною спрямованістю всіх компонентів суспільства.

Nataliia Protskiv, Volodymyr Nykyforak. Use of the *contra proferentem* principle in law enforcement practice

The article illustrates the problem of application of the principle of contra proferentem as one of the ways of interpretation of civil contracts by the court. The authors explore the possibilities of applying this principle in the judicial practice of Ukraine, as well as the limits of its implementation. The principle of contra proferentem is the interpretation of a disputed or contradictory provision of the contract in favor of the counterparty of the party who concluded the contract. It can be applied both in relations between business entities and with the participation of consumers. The principle of contra proferentem acquires special significance when using the standard terms of contracts. The party who develops the terms of the contract must ensure the clarity of such terms and bears the risk of misunderstanding of its intentions by the counterparty. The principle of contra proferentem is also designed as a sanction for the inclusion of a deliberately vague clause in the contract. However, the application of this principle should be limited to those cases where the party could not influence the formation of the content of the agreement, in particular when concluding accession agreements. The authors consider the principle not only as a way of interpreting the contract, but also as a way to preserve contractual obligations. This principle is confirmed in international law (UNIDROIT Principles, Principles of European Contract Law, Model Rules of European Private Law), as well as in the legislation of European countries (Italy, Spain, Germany, Austria, Belgium). The method of interpreting a contract contra proferentem must be recognized as an effective tool for ensuring fairness in resolution of contractual disputes. Recently, in law enforcement practice, there has been a growing interest in the use of the principle of contra proferentem, so the study of the possibilities of such a method of interpretation is extremely important. The practice of its application by the courts is analysed. Limits of its application are identified. Correspondence between contra proferentem interpretation with the neighboring interpretation principles is shown.

Key words: interpretation of contracts, ambiguous contract terms and conditions, standard terms of contracts, freedom.

Список використаних джерел:

1. Беляєвич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
2. Volovik v. Ukraine, App. № 15123/03, 06.12.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text.
3. Zimmermann R. The Law of Obligation. Roman Foundation of the Civilian Tradition. N. Y., 1996. 1312 p. P. 641.
4. Діковська І. Добросовісність – принцип регулювання міжнародних приватних договірних відносин. *Право України*. 2012. № 9. С. 118–127.
5. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної Палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 753/11000/14-ц, провадження № 61-11сво17 (ЄДРСРУ № 73500675) від 18.04.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73500675>.
6. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної Палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 756/1381/17-ц, провадження № 61-30637/18 (ЄДРСРУ № 88460776) від 25.03.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/88460776>.
7. Карапетов А.Г. *Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации*. 2013. № 7. С. 6–30.
8. Постанова Верховного Суду у складі Другої судової Палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 219/8419/18, провадження № 61-13690ск19 (ЄДРСРУ № 91643736) від 16 вересня 2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91643736>.